

Milena Mileva Blažič, Črtomir Frelj

Tomaž Šalamun: *Modro ne bo.*

Ilustracije: Arjan Pregl.

Preserje: Morfem, 2013.

Kozmopolit Tomaž Šalamun (1941–2014), je eden najbolj znanih slovenskih pesnikov, ki je pisal predvsem za odrasle, manj znano pa je, da je nekaj pesniških zbirk napisal tudi za mlade bralce. V literarni vedi se tovrstna književnost imenuje naslovniško odprta poezija ali poezija za dvojnega naslovnika (Sandra Beckett: *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults*). Tomaž Šalamun je za mlade napisal štiri zbirke pesmi, in sicer: *Kaj je kaj* (2005), *Narobe svet je tudi svet* (2010); *Kakšne so stvari na zemlji, v nebesih in pod morjem* (2011), vse tri je ilustrirala Ana Šalamun, *Modro ne bo* pa je nastalo ob podobah Arjana Pregla.

Mladinski opusi avtorjev, ki so pisali predvsem za odrasle, so deležni upravičene pozornosti strokovne javnosti. Manj znano je, da so za otroke pisali tudi James Joyce (*Maček in vrag, Mačke iz Kopenhagna*), Salman Rushdie (*Harun in morje zgodb*); Ernest Hemingway (*Dober lev in zvesti bik*), Umberto Eco (*Trije astronauti, Bomba in general, Gnom in gnu*). Avtorjem za odrasle pisanje za otroke in/ali mlade lahko predstavlja: 1. predfazo pred pisanjem za odrasle (na primer L. Kovačič: *Zgodbe iz mesta Rič-Rač*), 2. vzporedni model (S. Makarovič, A. Rozman Roza ...), 3) temeljno polje ustvarjanja (A. Štefan, P. Svetina) ali 4) občasno pisanje za mlade – prav sem sodi tudi Šalamunov primer, ki ni redek v kontekstu svetovne književnosti.

Pesemski cikel *Modro ne bo* je nastal na osnovi ilustracij Arjana Pregla, ki so Tomažu Šalamunu služile kot navdih. V slikanici, ki je monolitna enota verbalnega in vizualnega gradiva (Maria Nikolajeva in Carole Scott: *How Picturebooks Work*; Nikolajeva piše ang. besedo *picturebook* skupaj, kot eno besedo, in ne kot dve, torej *picture book*, ravno zaradi poudarka na enovitosti verbalnega in vizualnega pola) ali besednega in nebesednega, je pesniški jezik abstrakten, modernističen in eksperimentalen.

Šalamunovo pesniško stališče je intelektualizem, glagoli (gledati, razmišljati, tipati, videti, vohati) poudarjajo holistični in multisenzorni pogled na svet. Lirski subjekt je slon oziroma slonček, prek katerega avtor izraža postmodernistično ambivalentnost – hkrati pozitivno in ironično razmerje do sveta. V ospredju je majestetična množina (mi), besedilo je postavljeno v prihodnost (bomo) in izraža eksistencialistično negotovost (ne vemo.) Pesemski cikel je sestavljen iz dvanajstih enot, osnovna večpomenskost je že v naslovu *Modro ne bo*, ki se ponovi tudi v dihotomiji: *nebo in ne bo*.

Pesmi so kolaž tipičnih pesniških simbolov, nadrealističnih asociacij (pujsek s klobukom) in sodobnih dihotomij – reizem (čip) in novi humanizem (duša). Zanimiva je arhetipska podoba Freudovskega termina “dnevnega sanjarjenja” (“Odlično, malo vročine / imaš, / sijajno za fantazijo.”), ki ga Šalamun rehabilitira kot rekvizit domišljije. Saj umetniki so zrcalo družbe.

Pesmi so komunikativne, zanimiva je stalnica in raba t. i. domišljijanskega binoma (it. *binomio fantastico*), ki ga je v otroško in/ali mladinsko književnost iz nadrealizama prenesel in redefiniral Gianni Rodari (*Grammatica della Fantasia*), npr. lestev in roža, klobuk in zajček (L. Carroll), kokoš in sadež, metulj in E. T. (intertekstualna aluzija na film), opica in pipa, roža in grlo ipd., potem ironija, strički in kolegi.

V naslovniško odprtih pesmih je prisotna arheologija spomina (“Vas ne / silijo s / špinačo. Vas ne silijo. / vas ne / silijo.”) in mitsko pojmovanje kronotopa (časa in prostora) (“Mami, ne boš verjela. / sanjala sem, da / nisem imela kože, / ampak direkten kožušček. Dali so me v / košaro / in me spustili po Nilu.”). Pogosto naletimo na nadrealistične sintagme, kot so “trobentamo jastoge”; “metla pometa zobe / buče ali / psa”, in *nonsense*: “V kangli za mleko je bela / barva, ker je / v kangli mleko”; ter metamorfoze: “Mravlje dobijo / krila in postanejo večče / in metulj in / E. T.”; “Zvoki naših stopal so / diamantne ptice”.

Modro ne bo je eden od primerov, ki potrjujejo relevantno raziskavo (David Comer in Kidd and Emanuele Castano: *Reading literary fiction improves theory of mind*), po kateri besedila predstavljajo motivacijo, da mladi/odrasli bralci začutijo empatijo do lirskega subjekta, v tem primeru slončka, in kompleksne literarne odnose, ki so značilni za besedilo. Šalamunova knjiga je prava intertekstualna knjižnica, avtor jezikovne izraze išče v antičnih bibličnih in kozmopolitskih navezavah (Benečani, faraon, Galjot (kaznjenc, obsojen na veslanje na galeji), Gromovnik, mislec (Rodin), Nil, slon (azijski mit, da zemlja sloni na slonih), harpuna, košara, kupola, lestev (Jakobova), sadež, večerja (zadnja), vsemogočnost ...).

V besedilu najdemo postmodernistično dvojno kodiranje (Bomo svet zavrteli?) s pietetno ironijo (en bog, en faraon, en kup, en (čuden) kuža, en ribič, en trak) in antiideološke ideje (en bog ... en (čuden) kuža), neobremenjene z ideološkimi interesi. Pesmi so apoetične, alogične, četudi je razmerje do sveta odprto in neatropocentrično, kar so prvine ekoliterature, vsebujejo pa tudi pravljичne prvine.

Sandra Beckett v monografiji *Crossover Picturebooks: A Genre for All Ages*, posebej posvečeni slikanicam, ki presegaajo običajno pojmovanje tega žanra, obravnava tudi primere umetniških slikanic, brezbesednih slikanic, slikanic z likovnimi aluzijami, z večgeneracijskimi temami in slikanice slavnih. Ravno slikanica Tomaža Šalamuna in Arjana Pregla *Modro ne bo* je odličan primer preseganja naslovnika, žanra in je obenem umetniško delo, ki predstavlja monolitno enoto verbalnega ter vizualnega in je primer *sui generis*. Spodbujanje kognitivnih in metakognitivnih sposobnosti prek mladinske književnosti je proces, ki je možen le ob kakovostnih književnih besedilih in umetniških izdelkih, kot je pričujoči.

Arjan Pregel je izkušen avtor na besednem in likovnem področju. Mnogo njegovih likovnih konceptov je zasnovanih prav na besednih igrah in razlikah med pojmi in njihovo likovno nazornostjo. Kontekstualizacija njegovih slik je zelo pogosto izvedena s pomočjo pomenljivih naslovov ali kar z neposrednim vključevanjem teksta v sliko. Za dinamičen odnos med besedo in podobo je pri slikanici *Modro ne bo* povabil pesnika Tomaža Šalamuna, da na osnovi njegovih slik napiše pesmi in jih tako spremeni v ilustracije. Običajen je ravno obratni vrstni red, zato se zdi, da si je likovni jezik v tem primeru v knjigi izbral še več prostora, kakor mu ga običajno odmerijo. Morda je pisanje o tej knjigi priložnost, da ugotovimo, kaj mislimo s pojmom likovni jezik. Največkrat se zdi, da gre za metaforo, kakor da pri likovnosti ne gre za pravi jezik, ampak za neko metagovorico, ki sicer ima sposobnost sporočanja, a je bistveno slabše strukturirana, kakor pravi jeziki. Vendar likovna teorija dokazuje, da likovni jezik izpolnjuje vse kriterije, ki so jih kot kriterije jeziku postavili lingvisti. Jurij Selan o tem podrobno piše v članku *Likovna umetnost in slovenščina (Slovenščina v šoli, 15/I)*. Na kratko, likovni jezik premore dvojno členitev na sintaktični in morfološki ravnini. Premore tudi celotno verbalnemu jeziku analogno verigo od osnovnih gradnikov, ki sami po sebi ne pomenijo nič, do različno kompleksnih sklopov, ki lahko oživijo zapletene vsebine in doživljanja. Ravni, na katerih se likovni jezik od znakov pretvori v izpoved, so fotološka (temeljne orisne likovne prvine), morfološka (orisane prvine in likovne spremenljivke), sintaktična

(sintaksa likovnega prostora in likovne kompozicije) ter semantična ravni-na (likovna semantika, hermenevtika, semiotika).

Ko pri otroku z leti narašča verbalna jezikovna kompetenca, vzporedno z njo upada likovna jezikovna kompetenca. Koliko je s tem izgubljenega, bo zlahka opazil pesnik, saj se njegova raba jezika izmika arbitrarnosti konvencije na enak način, kakor se likovna govorica vedno znova mora šele vzpostaviti, da lahko spregovori.

Ko govorimo o razmerju med dvema jezikoma, lahko opazimo, da to razmerje ni enovito. Švedska raziskovalka Marija Nikolajeva najde in opiše več vrst interakcij med besedo in podobo. Najbolj običajna, navadna, manj kreativna interakcija je simetrična, kjer ilustrator s sliko ponovi samo to, kar je pisatelj napisal. Primerna je za tiste, ki še ne znajo brati jezikovne govorice in zato zgodbo zajemajo iz podob. Vse druge vrste odnosov omogočajo večplastno, zahtevnejše, večkratno branje. Komplementarna interakcija temelji na delitvi pripovednega dela, tako da je del zgodbe povedan z besedo, del pa s sliko brez odvečnega podvajanja. Stopnjevana interakcija pušča več svobode enemu od avtorjev, saj lahko s svojo zgodbo zavije na poti, ki jih drugi kanal ne obravnava, na primer slikar uvede nove like, ki v besedilu sploh ne nastopajo. Protislovna interakcija se razvije, če je razlika med sliko in besedo zelo velika. Ali v primeru, kadar oba avtorja do skrajnosti napneta strune lastnega medija; časovnost poezije in prostorskost podobe bi se na ta način lahko zgrešili, a učinek združitve avtonomnih načinov govorov lahko učinkuje popolnoma celovito. In to se je po mojem mnenju zgodilo ob sodelovanju Pregla in Šalamuna. Nobeden od dvojice ni popuščal na račun drugega, nihče ni soavtor, vsak je opravil svoje delo v popolnosti in skladno z zahtevami lastnega jezika. In rezultat je presenetljivo celovit. Knjiga je zračna in gosta hkrati. V omejitvah izraznih sredstev je velik kulturni potencial avtorske knjige, kjer oba akterja z disciplino in praznjenjem knjižnega prostora dosežeta to, kar se od dobre knjige pričakuje; odpiranje novih, prostranih svetov, h katerim pomemben delež lahko prispeva bralec sam. Namesto znanih vrst likovnega prostora se pojavi neka vrsta hibridnega prostora, ki včasih vsebuje elemente zdaj tega, zdaj drugega tipa prostora, včasih pa nas pusti popolnoma brez vodila in se moramo sami orientirati in "dokonstruirati" predstave, ki jih je slikar predlagal. K oblikovalni artikulaciji spadajo tudi tehnološke inovacije, ki jih Pregl vpelje s kreativno izmenično rabo digitalnih in analognih postopkov; nekaj izreže in prilepi na papir, potem to doriše, skenira, sprinta in čez to znova riše ali izrezuje in prilepi na drugo podlago. Skratka postopek, ki v svoji dinamiki kaj hitro zakrije, kaj je izvor podobe, kaj je njen odsev, kaj je njen odtis in

kaj je bilo na začetku. Veriga sprememb in premen nas pripelje do simulakra, kjer se zdi, da likovno predstavljeni objekt nima svojega zastopnika v realnosti, čeprav mu je na videz zelo podoben. Ta metoda pripelje do ilustracij, ki sodobnemu otroku (kot tudi odraslemu) predstavljajo poligon za detektivsko popotovanje z vprašanjem: kako je to narejeno? In v tem vprašanju je zajeto bistvo razlikovanja med likovnim in vizualnim, saj otroku – morda včasih tudi ob pomoči odraslega – pomaga osvajati področja vizualne pismenosti. Torej tiste pismenosti, ki krmari med videzom, resničnostjo, posnetkom, odtisom, simulacijo in kar je še sodobnih medijskih pojavnih oblik stvarnosti.

Na otvoritvi razstave Preglovihi ilustraciji v Mestni knjižnici Kranj septembra lani sem opozoril na izjemnost knjige *Modro ne bo* in veseli me, da so bile enakega mnenja tudi strokovne žirije, ki so pozneje knjigo nagradile z nagrado za ilustracijo in nagrado za oblikovanje (priznanje nove poti Kristine Brenkove 2014). Delo si namreč zasluži pozornost, ker ilustraciji vrača dostojanstvo knjižnega slikarstva in premošča tisto vrzel, ki me je v sicer izjemno kakovostni slovenski ilustraciji vedno malo motila: Zakaj se sodobna ilustracija tako močno razlikuje od sodobnega slikarstva? Kaj se je zgodilo ilustraciji, da ne vključuje odkritij raznih “izmov”, raznih “gard”, trans in post in avant ...? Kakor da bi bila ilustracija podobotvorni otok v morju likovnega, vizualnega, konceptualnega, ki brezčasno prevaja razumljiva besedila v razumljive podobe. Gre za pritisk trga, ki ne mara otežene komunikacije, ki ima raje simetrično branje, ki bralca/gledalca sprošča in razvedri, nikakor pa ga ne sme zgrbančiti v dve gubi razmišljanja, dvomov, alternativ? Zelo dobro je, da sta Arjan Pregl in Tomaž Šalamun napravila knjigo, kjer se polna poezija sreča s sodobnim knjižnim slikarstvom.